

ЛЕКЦІЯ №2
ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
ТА ВІДРОДЖЕННЯ

План

1. Особливості епохи середньовіччя
2. Психологія А. Августина.
3. Психологічні дослідження арабських вчених.
4. Внесок П'єра Абеляра в Середньовічну психологію.
5. Психологічні погляди Ф. Аквінського.

1. Особливості епохи середньовіччя

В епоху Середньовіччя складалося поняття про особистість, що розкривалася виходячи з умов буття середньовічної людини, положення індивіда у феодальному суспільстві. Із цього виходили специфічні риси особистості, а особистість взагалі не була носієм індивідуальних якостей (індивідуальне було невиразним). Людина ставала особистістю в тій мірі, в якій грала приписану їй роль. Відображала типове для людини як для члена певної общини. Так рицарськими рисами були – мужність, вірність, сила; для ремісника – добросовісність і порядність.

Спостерігався також інтерес до самопізнання та самосвідомості. Так у IX ст. ірландський вчений **Іоанн Скотт Еріуген** надавав великого значення самосвідомості, засобом якої було внутрішнє почуття. Епоха Середньовіччя була тісно пов'язаною з Античною епохою. Освіта будувалася на основі вивчення античних авторів – філософів, а також природно-наукових даних Гіппократа, Аристотеля, Галена. Пізніше знання прийшли в занепад, а піднявся авторитет церкви, почалася епоха теологічного імперіалізму. Систематичний виклад середньовічної антропології було здійснено **Немезієм Емеським** (4-5 ст.ст. н.е.) в трактаті „Про природу людини”. Ця праця тривалий час була найважливішим джерелом середньовічних уявлень про фізичну будову і душевні здібності людини. Пристрасне начало в людській природі підкоряється розуму як досконалішому компоненту людської психіки.

Тертулліан (160-222 рр.) вважає поєднанні плоті і душі таким тісним, що важко сказати, чи плоть носить душу, чи душа плоть, чи плоть вселяється в душу, чи душа в плоть. Завдяки плоті душа насолоджується благами природи, багатствами світу. Через плоть, за допомогою органів чуття душа бачить, слухає, нюхає, має смакове відчуття, дотик. Плоть дає основу для словесного спілкування між людьми. Виразні рухи тіла,

проникливий погляд, навіть німі вуста – продукт плоті. За її допомогою людина створює мистецтво, розробляє науки, з нею пов'язуються різні діяння людини, промисловість, заняття посад. Тертуліан показує зв'язок функціональної і морфологічної єдності душі і тіла, розвиває думку про локалізацію психічної діяльності у відповідних частинах тіла. Вважав, що проблема доброї та злої поведінки має не космологічний характер, а моральний. Звідси вчення Тертуліана про високе достоїнство плоті. Вона є благородною, а не зневаженою посудиною душі; вона причетна до її краси; вона створена першосутністю. Сама душа набуває тілесних рис, а вся людина разом зі своєю матеріальною природою стає образом і подобою Божими.

Климент Олександрійській називає тіло впорядкованим і прекрасним органом душі. Визначив десять частин і розмістив їх у порядку зростання, які входять до складу людської істоти – тіло, душу, п'ять органів чуття, дар слова, творчу силу, мислительну або духовну здатність. Оскільки душа через тіло виражає свої стани, то тіло слід вважати головним вираженням душі. Климент зазначає, що за своїми вищими духовними здатностями всі люди мають одну й ту саму природу: для добродійності всі однаково здатні, а жінки так само здатні до досконалості, як і чоловіки.

Він зауважує, що за своїми субстанціональними якостями людина подібна до усіх інших тварин. З піднесенням людини до духовної зрілості вона має здатність удосконалюватися, за допомогою волі, що дає можливість обирати життєвий шлях, самовизначитись.

2. Психологія А. Августина

Цінними для психології є погляди Аврелія Августина - основоположника християнської теології. **Аврелій Августин „Блаженний”** (354-430 рр.) вводить положення Я мислю, значить, я є, живу з якого виводиться тезис про достовірність нашої істоти. Він занурюється у внутрішній світ говорячи про глибину та багатство людської душі. Августин перерахував здібності душі – зовнішні почуття, пам'ять, афект і пристрасть, розум і воля. У питанні про людську волю Августин виділяв два види волі: тілесну та духовну. Тілесна воля причина гріховних морально порочних ідей. Духовна воля спрямована на життя у дусі. Обидві волі борються у душі, розриваючи її. Тільки Бог, без надмірних зусиль з боку самої людини, може перетворити її високоморальну істоту. Для Августина воля стає вирішальним ядром людського існування: у своїй основі всі види діяльності зовнішніх відчуттів та мислення – це вольові акти. Також приділяв велику увагу життю почуттів та серця як

у філософському пізнанню, так і в морально-практичному житті, особливо у релігійних судженнях. Проблеми власного душевного життя були пов'язані із завданням зрозуміти душу людини у її співвідношенні із вищим світом. Центральним органом людини вважав не серце, а головний мозок – центр розумової діяльності, почуттів, довільних рухів, а серце – джерело життя. В передньому мозку міститься пізнавальна сила душі, в середньому – пам'ять, у задньому – воля. Патологічні зміни у мозку, його шлуночках пов'язуються з відповідними змінами в органах руху, відчуттях або пригадуванні. Душа діє в цих шлуночках немовби в органах: вона оживлює все і всім керує, піклуючись про живе тіло. Функціональна єдність душі і тіла виявляється у сполученні відчуття і руху, здійснюється управління тілом. Безсмертя душі, за Августином, має відносний характер. Для неї також існує смерть. Помирає вона тоді, коли відокремлюється від першобуття, а смерть тіла трапляється тоді, коли його залишає душа. Смерть душі і тіла, смерть всієї людини буває, коли душа залишає тіло, втративши зв'язок з вищим існуванням. На перше місце в структурі психічного Августином висуває пам'ять. Через органи чуття людина отримує враження від зовнішнього світу вони складаються в просторій коморі пам'яті, яка вміщує увесь досвід людства, а також окремої людини. Виникнення уявлень пам'яті відбувається на базі мови. Психіка зберігає душевні почуття не так, як вони здійснювалися, а згідно із законами самої пам'яті. Душевні почуття – бажання, радість, страх і печаль безпосередньо походять із пам'яті: дух, перестраждавши своїх пристрасті, передає їх пам'яті. Пам'ять зумовлює тотожність людської психіки в різні моменти життя. Августин розглядав проблему часу в психологічному значенні. Минуле, сучасне, і майбутнє – часова троїстість, яка співпадає з троїстісною характеристикою душі такою мірою, що саму природу психічного не можна розглядати поза часом. Августин знаходить в людській душі 3 форми сприймання відповідно до 3 форм часу: для сучасного минулих предметів людина має пам'ять або пригадування (*memoria*). Для сучасного сучасних предметів вона має споглядання (*intuitus*). Для сучасного майбутніх предметів у неї є сподівання, надія (*expectatio*). Вимір часу є виміром не самих предметів, які пройшли вже безповоротне, а тих вражень, які вони справили на людину. Августин виявляв посилений інтерес до проблем вікової психології. Він показує вікові зміни в душі на основі її виховання: пороками і оманю вона спотворюється, добродійністю і вихованням у істині вона вдосконалюється. Розгорнуту картину психологічного розвитку людини було

викладено Августином в його „Сповіді” – цей твір відверта розмова з читачем про найінтимніші переживання автора в процесі його духовного становлення. Августин починає розповідь з раннього дитинства, не приховуючи жодної негативної своєї риси або вчинку, який було ним здійснено. Він розкриває особливості дитячого, підліткового та юнацького віку, показує роль літературних героїв у духовному становленні особистості.

3. Психологічні дослідження арабських вчених

Після об'єднання в VII ст. арабських племен виникла держава, що мала нову релігію – іслам. Під цією релігією розпочалися завойовницькі рухи арабів, внаслідок чого утворився Халіфат. Державною мовою була арабська, а культура включала в себе досягнення багатьох древніх народів Індії, Китаю. Високий рівень розвитку виробничих сил, товарного обігу між країнами створював умови для розвитку природнонаукових умов. Ідеї та відкриття грецьких вчених та філософів ставали досягненням арабських народів. Праці Платона та Аристотеля, Галена та Архімеда перекладалися та переписувалися, поширювалися на арабській мові від Середньої Азії та Індії до Піренейського півострова стимулювали формування власної культури, філософії та науки, а особливо фізико-математичної та медицини. **Ібн-Рушд** (Аверроес) (1126-1198 рр.) стоїть у витоків розумового руху, що руйнував європейську схоластику і призвів до створення нової картини світу та людини. Вчений висунув ідеї про те, що природа вічна, що її закони не міняються вимушено, що існування душі обумовлене діяльністю тіла, а її безсмертя в якості індивідуальної сутності не можливе та ряд інших ідей, що були несумісними з догматами ісламу. Аверроес відстоював права розуму і пізнання. Абстрактний світовий розум (Нус) розумів як єдину без особистісну субстанцію, загальну для всіх людей і діючу на окремі душі зовні. **Ібн-Сіна** (Авіцена) (980-1037 рр.) сформував вчення про психофізіологічні функції, що відокремлювалися від філософської теорії душі. У нього було дві психології – природнонаукова та метафізична. Він розмежовував їх, говорячи про дві точки зору, що не співпадали одна з одною, на душу: медичну (природнонаукову) та філософську. Він вважав, що для лікаря точка зору „пошукача істини” (філософа) необов'язкова. Відповідно до психологічних проблем Ібн-Сіна розробив своєрідну концепцію „подвійної істини” у розумінні відокремлення філософського знання від природнонаукового всередині самої світської науки.

Виходячи із двох психологій, Ібн-Сіна розробив і два вчення про душу. Вчення, що виражало точку зору лікаря, було викладене у „Каноні”. За своїм направленням було матеріалістичним. Виразалася ідея про залежність психіки в цілому від мозку. Афективна сторона душевного життя також безпосередньо пов’язувалася з тілесними змінами. В цьому Ібн-Сіна слідував традиціям, що вже склалися у психофізіології. Але істотно новаторським є його дослідний підхід до афектів. Йому вдалося визначити душевну причину тілесного виснаження одного юнака. Говорячи йому ряд слів, він зафіксував по зміні його пульсу, які з них провокують афект, що викликав хворобу. Можливо, це був перший в історії психології випадок психодіагностики, який будувався на принципі, що перевершив асоціативний експеримент та „детектор брехні”. З іменем Ібн-Сіна пов’язаний ще один дослід, що має безпосереднє відношення до психології емоцій. Двом баранам давали їжу, однакову за кількістю та якістю, але якщо один із них знаходився в звичайних умовах, то недалеко від іншого був прив’язаний вовк. Не дивлячись на нормальне харчування, другий почав худнути та загинув. Схема цього експерименту говорить про роль зміщення протилежних емоційних установок у виникненні глибоких соматичних порушень, це були початки експериментальної психофізіології афективних станів. Він також був засновником вікової психофізіології, детально вивчав поряд з фізичним розвитком організму зміни його психологічних особливостей. Вирішальне значення надавав вихованню. Саме засобами виховання здійснюється вплив психічного на стійку структуру організму. Почуття, що змінюють протікання фізіологічних процесів, виникають не спонтанно, а в результаті впливу на дитину оточуючих людей. Викликаючи у неї ті чи інші почуття, дорослі формують її натуру. Арабський вчений **Ібн аль-Хайсам** (Альгазен) (965-1039 рр.) вивчав закони відображення та переломлення світла. Підійшов до органу зору як до оптичного приладу, прийнявши за основу зорового сприймання побудованого в оці за законами оптики образу зовнішнього об’єкту. Те, що в подальшому стали називати проекцією цього образу, тобто його відносністю до зовнішнього об’єкту, Ібн аль-Хайсам вважав результатом додаткової розумової діяльності більш високого порядку. У кожному зоровому акті він розрізняв, з одного боку, безпосередній ефект фіксування зовнішнього впливу, а з іншого – роботу розуму, що приєднується до цього афекту, завдяки якій встановлюється схожість та відмінність видимих об’єктів. „Здатність (зорового) розрізнення – писав він, - породжується судженням”. Ібн аль-Хайсам вважав, що така переробка відбувається несвідомо. Це твердження дозволило

вважати вченого далеким попередником вчення про роль „несвідомих умозаключень” у побудові зорового сприймання. Ібн аль-Хасайм розділив безпосередній ефект світлових променів на око і додаткові психічні процеси, завдяки яким виникає зорове сприйняття форми предмету, його об’єму. Вченим були також вивчені такі важливі феномени, як бінокулярний зір, змішування кольорів, контраст. Він вказував, що для повного сприймання об’єктів необхідний рух очей – переміщення зорових осей. Проаналізував залежність зорового сприймання від його тривалості, ввів таким чином в якості істотного фактору час. При короткочасній демонстрації можуть бути сприйняті тільки знайомі об’єкти. Це вчений пов’язував з тим, що умовою виникнення зорового образу є не тільки безпосередній вплив світлових подразників, але й сліди, що збереглися у нервовій системі, попередніх вражень.

3. Погляди П’єра Абеляра. Ерудований філософ-теолог, видатна людина свого часу.

Народився Абеляр в 1079 році, на півночі Франції в Ле-Пале в дворянській сім’ї лицаря-феодала, але відмовився від своїх прав на маєток, віддав його своїм братам і присвятив себе філософії.

Абеляр був блискучим філософом, вченим, проповідником. В 1114-1118 роках він очолив кафедру школи Нотр-Дам, і учні сходилися до нього з усієї Франції. На основі цієї школи утворився Парижський університет, могутній центр світської і духовної культури. Абеляр викладав не тільки богослов’я, але і філософію, яку вважав важливою частиною свого життя, і загальні науки різного плану: *«Тут я мав намір посвятити себе головним чином вивченню Св. Писання, що більше відповідало моїм знанням, проте не зовсім відмовився від викладання і світських наук. Я зробив з цих наук приманку, якою я міг би привабити людей, які отримали смак до філософських занять, до вивчення істинної філософії...»*

До цього періоду відноситься драматична історія його кохання до молодій Елоїзи. Вона була його ученицею і видатною жінкою свого часу. Розлучені, вони обоє йдуть в монастир і ведуть листування. Збереглися листи Абеляра до Елоїзи. Коли, через двадцять років після смерті Абеляра, померла Елоїза, на виконання її останньої волі, вона була похована в одній могилі з тим, з ким її розлучила доля.

За життя Абеляр був двічі засуджений Соборами. Одного разу такому засудженню було піддано його твір «Вступ до теології» з приводу тайни Святої Трійці. Його викликали на Собор, де був примушений високими

ієрархами спалити свій твір в їх присутності на знак своєї згоди з правотою Собору. Другий раз на Соборі в Сансі були відкинуті і інші положення відносно логіки і ролі розуму в досліджуванні християнських істин.

Прямуючи з апеляцією до папи з надією на більш об'єктивну оцінку своїх тверджень Абеляр, втомлений і виснажений, робить зупинку в Ключі, де його гостинно приймає преподобний П'єро. Тут, в момент зосередженої молитви, він помер 21 квітня 1142 року. На його могилі преподобний П'єр промовив епітафію: *«Французький Сократ, величний Платон Заходу, сучасний Арістотель, великий суперечник і діалектик усіх часів, володар умів, геній багатогранний, тонкий і проникливий, він все долав силою розуму і майстерним словом».*

Основні твори:

Каталог книг поділяється на три сектори: логіка, теологія, етика.

1. «Літературні глоси» (коментарі до Боеція, Порфирія та інше), «Діалектичні інтродукції», «Діалектика» та інше.
2. «Християнська теологія», «Вступ до теології», методологічна робота «Так і ні».
3. «Пізнай самого себе», «Діалог між філософом, іудеєм і християнином», автобіографія «Історія моїх нещасть», листування з Елоїзою і «Поезія».

Основні ідеї

Про священні тексти

Абеляр був дослідником, гарним схоластом, тому вважав можливим піддавати критичному розгляду все написане (включно праці Отців Церкви), крім Священного писання, яке вважав богонатхненним, а тому таким, що не містить помилок. Він вважав, що з початку необхідно проаналізувати текст, з'ясувати зміст термінів у всіх їхніх історико-лінгвістичних відтінках, після того — чітко встановити автентичність тексту як відносно автора, так і випадкових підстановок і інтерполяцій, далі — перевірка сумнівних текстів шляхом порівняння з оригінальними текстами в рамках цілого корпусу творів автора. В той же час Абеляр, ніколи не відмовляючись від критичної точки зору, вважав, що ми повинні пам'ятати і визнавати обмеження нашого розуму в теологічному дискурсі залишаючи місце для авторитета традиції, безумовність якої непорушна.

Про філософію

Праця Абеяра «Історія моїх нещасть» якнайповніше відображає шлях філософа, теолога, людини, яка присвятила своє життя пошукам Істини. Згідно Абеяра, філософія, дослідження важливі для того, щоб глибше усвідомлювати і вірити. Абеяр вважав, що творіння розуму служить кращому розумінню істин віри, і кінець філософського шляху — це Бог. Абеяр проголошував принцип віротерпимості, пояснював розходження у віровченнях тим, що Бог спрямовував язичників до істини іншим шляхом, через це в будь-якому вченні є елемент істини.

Про діалектику

Абеяр схильний розрізняти діалектику і софістику. Діалектика в його розумінні — швидше логіка, побудована в класичному дусі, допомагає відділити істину від неправди, встановлюючи правила наукового дискурсу. Завдання діалектики — з'ясувати відповідність тих термінів, які вживаються, тоді не буде розбіжностей, викривлення ідей і спекуляцій у відношенні тих чи інших понять. Одна з перших робіт Абеяра, яка присвячена діалектиці, називається «Так і ні». В ній він спеціально підібрав суперечливі один одному висловлювання Отців Церкви, щоб спробувати привести їх до єдиного, ліквідувати двоякість шляхом діалектики, аналізу слів, їх сутності і походження, адже є слова, а є їх сутність, є річ, а є її ім'я. В передмові він пояснює, що є різниця між просто шуканням протилежностей і прагненням до розуміння для обґрунтування і поглиблення своєї віри. Абеяр розмірковує про те, що є багато різних предметів, які об'єднуються в певні поняття, і він намагався найбільш зрозуміло і доступно визначити сутність, яка несе за собою це поняття. З Абеяром пов'язане поняття універсалій — певних концепцій, узагальнень, які стосуються речей і їх назв. Самі по собі універсалії не можуть мати об'єктивної реальності, але в слові яке позначає поняття, повинна міститися спільність, що з'єднує групу слів. Щоб правильно вживати слова, потрібно знати речі, їхні властивості, характерні особливості, які відрізняють їх від інших речей. Універсалії існують в самих предметах як їх сутність. Все це порівнюється з вузьким мостом, на якому стоїть регулювальник-діалектик, який не дає повернути ні вправо, ні вліво, а примушує вживати слово саме в тому значенні, в якому воно повинно застосовуватися в даному випадку — в філософії.

Про добротність і сумління

Моральному життю Абеляр присвячує трактат «Пізнай самого себе». Це етичні міркування, в яких він не приховує своїх симпатій до Сократа. Він звертається до питання сумління. Згідно Абеяру, голос сумління в людині є природним моральним законом, спільним для всіх людей від природи. Таким чином, чинячи зло, злочин, гріх, людина йде проти голосу сумління, заглушує його в своїй душі. В таких випадках людина відчуває докори сумління, тобто переживання з приводу того, що вона вчинила, хоч не повинна була цього робити, або не вчинила, а повинна була б зробити, або сказала те, чого не слід було говорити або не сказала, що треба було б сказати.

Про гріх

Розмірковуючи про виникнення гріха в житті людини, Абеляр говорить про те, що центром дій людини є її свідомість. Те, з чим людина народжується, — її тіла, їхні потреби – не є ані поганим, ані добрим, це просто схильності, тому вони не є гріхом. Не можна, на його думку, також назва гріхом самі по собі бажання, імпульс — вони виникають спонтанно. Гріх же народжується зі згоди свідомості з волею і бажанням. Таким чином, є певна даність стосовно розуму людини, а є ініціатива самої людини, її наміри, і лише вони мають моральність, мотиви. Тому він розмірковує про те, яким чином людина може працювати над собою: слід виховувати в собі уміння концентруватися на внутрішніх станах душі, які дають початок добру і злу. Абеляр звертається насамперед до внутрішнього світу людини, оскільки звідти іде воля погоджуватися з чим-небудь, чи не погоджуватися і таким чином здійснювати вчинок добра або зла. Абеляр показує, що само по собі тіло людини не заражене пороками, воно — не джерело гріха. Присутність в нас зла не є неминучим, і через це немає причин зневажати земне життя. Земне життя є породженням Природи або Божественне Творіння, тому не потрібно зневажати його і слід пам'ятати, що ми маємо свободу волі, яка накладає відповідальність на наші вчинки — за ініціативу і дії — через їхні мотиви. Цінність міркувань Абеяра незаперечна, оскільки в XII ст. було прийнято все називати «гріхом», і навіть існувала «Книга покарань», яка називалась «Казуїстикою», де формально перераховувалися всі можливі гріхи людини і покарання за них, без врахування мотивів, обставин, які спонукають до цього, волі людини, її свідомості, її особливого ставлення до того, що вчинено. Саме проти цього виступає Абеляр, пояснюючи шкідливість засудження вчинків і поведінки за повної відсутності розуміння намірів і мети вчинків.

Цитати

Розуміти, щоби вірити.

•••

Багато людей схильні судити з того, що лежить на поверхні, не ускладнюючи себе зайвими питаннями, що за цим ховається, не бачачи за діями спонукань.

•••

Один лише Бог, який знає не стільки дії, скільки дух, що керує вчинками, по правді оцінює наші наміри, карає судом праведним і безпомилковим.

•••

Наука міркування найбільше має значення для проникнення у всілякі питання, що є у Священному писанні й у вирішення їх. Діалектика і софістика дуже відрізняються один від одного, тому що перша полягає в істинності доказів, друга - в подобі їх; софістика вчить хибним доказам, діалектика ж викриває їх брехливість і розрізнення справжніх доказів вчить спростовувати хибні.

•••

Адже подібно до того, як Господь Ісус Христос називається словом батька (по-грецьки «логос»), так само він називається і Софією (sophia), тобто мудрістю батька, і тому до нього, безсумнівно, найбільше належить та наука, яка навіть за найменуванням пов'язана з ним і за походженням від слова «логос» названий логікою. І подібно до того, як від Христа виникла назва «християни», так і логіка отримала назву від «логосу». Послідовники її тим більше називаються філософами, чим більш істинними любителями цієї вищої мудрості вони є. Ця найбільша мудрість найвищого батька, коли вона вдягається в нашу природу для того, щоб просвітити нас світлом істинної мудрості і звернути нас від світської любові до любові щодо його самого, звичайно, робить нас рівною мірою християнами та істинними філософами.

•••

Найголовнішим для філософа є досліджувати істину за допомогою розуму і слідувати у всьому не думці людей, а доказам розуму.

•••

Природний закон полягає в моральному пізнанні, яке ми називаємо етикою.

•••

Хоча при такій великій кількості слів щось, висловлене навіть святими, здається не тільки відмінним один від одного, а й протилежним, не можна необдуманно судити про тих, якими має бути судимий сам світ.

•••

Що ж дивного в тому, що за відсутності в нас того самого духу, за допомогою якого це було записано і висловлено, а також нав'язано тим, хто писав, нам не вистачає розуміння, досягти якого нам найбільше перешкоджає надзвичайний спосіб промови і різноманітне значення тих самих слів.

Психологічні ідеї Фоми Аквінського

На початку XIII ст. ідеї арабських мислителів починають проникати в Європу. На Сході у зв'язку з посиленням церкви природничо-наукова розробка проблем психіки призупиняється. Через арабську філософію Європа знайомиться з вченням Аристотеля. Першим, хто спробував осмислити вчення Аристотеля в традиціях богословської догматики, був **Фома (Томас) Аквінський** (1225 – 1274 рр.). Теологічне вчення, висунуте Фомою Аквінським і згодом назване його ім'ям - томізму, - отримало в релігійних колах широке визнання і поширення. Воно оцінювалося церквою як щире, а сам Фома Аквінський в 1323 р. був зарахований до лику святих.

Питання про те, як співвіднести біологічне трактування природи душі Аристотелем, з уявленнями про неї як безсмертної і богоподібної сутності мало принципове значення для католицької церкви. Для того щоб усунути протиріччя між природничо-науковими поглядами Аристотеля і релігійною доктриною, Фома Аквінський звертається до ідеї, висловленої раніше його вчителем Альбертом Великим про подвійну природу істини. Відповідно до цієї теорії вважається, що є два роди істин, два протилежні світи – матеріальний і надприродний. Перші істини, відносяться до області природних явищ (матеріальні), досягаються на основі досвіду і розуму. Істини другого роду, що мають відношення до надприродного світу, розуму не доступні і можуть бути досягнуті тільки за допомогою віри і одкровення. Початком усього, на думку Фоми Аквінського, служить Бог, який є найпершою, субстанціональною формою. Такою ж чистою формою, відірваною від матерії і перетвореною на самостійну сутність, є індивідуальна душа. Душа існує сама по собі в чистому вигляді без постійного та органічного зв'язку з тілом. Проникає душа в організм у момент народження людей завдяки творчому акту божества. Із загибеллю тіла душа не перериває свого вічного існування. При з'єднанні з тілом, душа втрачає свою духовну чистоту, утворюючи ієрархію різних форм або сил

- рослинних, тварин і розумних. Кожна з цих сил відрізняється один від одного ступенем близькості чи віддаленості до Бога або до тіла. Торкаючись рівня відчуттів і сприймань, Фома Аквінський виділив вісім видів чутливості. Механізм виникнення чуттєвого образу описувався як перехід відчуваючої здібності з потенційного стану в актуальний. У результаті актуалізації відчуваючих сил душа приймає вид предмету без його матеріальності. Відчуття і сприймання відтворюють конкретні речі в їх специфічних подробицях і розбіжностях, тобто вони пов'язані з одиничними випадковими і мінливими якостями. Ставши змістом душі, чуттєві види піддаються за допомогою внутрішньої діяльності перетворенню види або форми, на рівні яких відбувається зняття деталей і актуалізація спільних для ряду конкретних ознак, що сприймаються. Завершується чуттєвий рівень практичним індивідуальним розумом, де здійснювався перехід від збірного образу (уявлення) до понятійного мислення. Відчуття і сприймання, уявлення та образне мислення - є різними продуктами першого внутрішнього душевного акту - акту пізнання. Другою формою діяльності душі є акт, який повідомляє про вироблені дії і викликані цими діями наслідки. Завершує триєдину діяльність душі акт самопізнання, самоосягнення або спілкування душі самої з собою, з метою осягнення своєї надприродної, унікальної сутності.

Рекомендована література

3. Роменець В.А. Історія психології епохи Відродження / В.А. Роменець. – К., 1988.
4. Роменець В.А. Історія психології Стародавнього світу та середніх віків / В.А. Роменець. – К., 1983.